

**Prof. dr Duško Vejnović, redovni profesor Univerziteta u
Banjoj Luci, predsjednik Evropskog defendologija centra,
Banja Luka, glavni i odgovorni urednik časopisa Defendologija i
Sociološki diskurs**

PORODICA U IZAZOVIMA DRUŠTAVA U TRANZICIJI

*„Porodica je institucija kojoj dugujemo
čovječnost. Ne poznajemo drugi način
na koji se stvaraju ljudska
bića osim odgoja u
porodici.“
(Margaret Mid)*

Moderna porodica je u neprestanoj transformaciji tako da je suočena sa mnogobrojnim problemima, rizicima, izazovima i promjenama. Promjene koje se dešavaju u raznim dijelovima modernog društva imaju velike posljedice na položaj, ulogu, mjesto i razvoj porodice u društvu. Proces globalizacije i tranzicije doveli su do značajnih promjena u savremenom društvu i načinu života pa, prema tome, doveli su i do promjena u porodicama. Isto tako su do njenih promjena dovodili i procesi liberalizacije društvenih odnosa, a samim tim i bračnih i porodičnih. Na promjenu oblika, položaja i uloge savremene porodice uticala je i kriza patrijarhalnih društvenih odnosa i sistema vrijednosti. Savremena porodica postaje, posebno u ekonomski razvijenim sredinama, sve manje privlačno mjesto za život i sve manje poželjno utočište za njene članove. Ona se nalazi u konstantnom procesu promjena i u stalnom odnosu je sa društvom. Nastanakom savremenog društva dolazi do izmjene osnova na kojima se temelji porodica (mijenja se karakter ekonomskih funkcija–proizvodna funkcija izmješta se iz porodičnog domaćinstva u preduzeća i fabrike; stavlja se osnova na psiho-socijalne funkcije porodice, redukuju se porodične funkcije i prenose se, u cjelini ili u pojedinim segmentima, na specijalizovane društvene ustanove). Društveno-ekonomske i demografske promjene u razvijenim društvima od 60-tih godina 20. vijeka (rast finansijske aktivnosti žena, opadanje tradicionalnog autoriteta muškarca, novi izraženi individualizam, opadanje fertiliteta, rast broja razvoda, kohabitacija, vanbračna rađanja i sl.), dovele su do značajnih promjena u izgledu moderne porodice. Sve je izraženije pražnjenje seoskih područja, dakle ruralnih sredina i mehanički priliv stanovništva u gradske centre koji neće moći pružiti sve ono što je bitno za kvalitetan

život ljudi, a pogotovo u pogledu željenog revitaliziranja porodice, kao temeljnog stuba društva. Ona je do zabrinjavajućih razmjera ugrožena siromaštvom, krizom u svim segmentima društva, što dokazuje ne samo ekonomska pauperizacija i brojčano smanjenje članova domaćinstava, nego i porast nasilja, kako u njenom okruženju, tako i u cijelom društvu, povećanje svih sociopatoloških fenomena (maloljetničke delikvencije, narkomanije, alkoholizma, korupcije, uzimajući i urušavanje osnovne skale društvenih vrijednosti i morala uopšte), za koje se pouzdano zna da ih agregira i krizom zahvaćen porodični sistem u društvu. U savremenom društvu događaju se razne promjene koje imaju uticaj na porodicu—izmjena uslova života sve većeg broja porodica, kvaliteta i sadržaja njihovog života, obrazaca porodičnih funkcija i dovodi se pod znak pitanja mogućnost njihovog izvršavanja. Analiza kriza i dezorganizacije porodice mora se gledati u kontekstu uticaja društvene krize na porodicu, njenu nestabilnost, funkcionalne poremećaje i raspad. Pojava različitih vidova zajednica i zajedničkog života različitih od uobičajenih bračnih i porodičnih zajednica uslovljena je izmijenjenim ekonomskim, socijalnim, kulturunim i drugim uslovima, koji nisu povoljni za zasnivanje bračnih i porodičnih veza, već počivaju na nametnutom zajedništvu. Iako veliki broj ljudi živi unutar porodica, nikako se ne smije zanemariti činjenica da su sve brojnije zajednice i domaćinstava koja se ne sastoje od bračnih parova ili porodica i srodinka, kao i porodica podjeljenih na više prostorno udaljenih domaćinstava. Razdvojenost porodica veliki je problem „modernog života.“ Nasilne migracije osim što su stvorile mnoštvo raseljenih i izbjeglih ljudi i beskućnika, su i korjenito promjenile sastav, funkcije, interakcije, stil i način života velikog broja porodica. Dalje, važna činjenica u vezi sa porodicom vezana je za porast sastava ljudi koji žive izvan porodice, ili žive sami zahvaljujući društvenim okolnostima ili uslovima života. Ekonomske krize imaju značajan uticaj na promjene i poremećaje porodičnih struktura. Pored dobrovoljnog i pod pritiskom uslova nametnutog celibata, prisutna je tendencija smanjivanja veličine porodica, zahvaljujući opadajućem natalitetu, padu stope sklapanja brakova i udjelu bračnih parova bez djece. Ono što nas u BiH posebno treba zabrinuti jeste odnos društva prema vlastitom biološkom potencijalu. Umjesto da se ljudski resursi tretiraju kao najdragocjenija moguća komparativna prednost u razvoju ove zemlje, ponašamo se kao da je upravo obrnuto. Društvene okolnosti i, prije svega, materijalna ograničenja, utiču na potencijalnu i realnu egzistencijalnu nesigurnost roditelja i nedostatak perspektive u pogledu rađanja, njege i podizanja djece. Ovakve posljedice društvenih kriza direktno utiču na većinu porodica, jer u slučajevima brakova bez djece praktično stvarna porodica i ne postoji, kao što nema ni reprodukcije stanovništva. **Iz ovoga vidimo da je bijela kuga jedan od gorećih problema društva uopšte.** Mnoge porodice nisu u stanju da ostvaruju svoje društvene uloge zahvaljujući nepovoljnim društvenim uslovima kao što su: teške materijalne mogućnosti, neriješeno stambeno pitanje, nezaposlenost ili nesigurno radno mjesto,

nepovoljan profesionalni i društveni status, društvena vrijednosna dezorijentacija-narušene sve pozitivne društvene vrijednosti itd.Imamo pojavu uspostavljanja proširenih višegeneracijskih porodica. Po prirodi svojih odnosa ove porodice se razlikuju od tradicionalnih proširenih porodica, iako obje nastaju pod pritiskom objektivnih uslova društvenog života porodice. Među uslovima obnavljanja i pojave proširenih porodica manje je značajan uticaj kulturnih, tradicionalnih, društvenih ili psiholoških, dok je važniji značaj ekonomsko-materijalnih faktora. Produženo školovanje, pogotovo visoko obrazovanje na nekim institucijama koje daje diplome, ali ne i znanje, dugo čekanje mladih ljudi na posao, dug i spor proces dobijanja stana za mlade ljude i bračne parove, nezaposlenost, posebno žena, teškoće uzrokovane najviše visokim cijenama oko dnevne brige za djecu, njege i podizanja djece i slične situacije javljaju se kao odlučujući činilac “prisilnih” proširenih porodica. Dominirajući uzrok nastanka proširenih porodica u sadašnjem vremenu je materijalna i egzistencijana zavisnost mnogih mladih bračnih parova od njihovih roditelja bez čije pomoći ne bi sklapali kraj s krajem. Proširene porodice mogu nastati oko porodice jednog od bračnih partnera. Ukoliko ove proširene porodice ne bi bile posljedica dejstva negativnih uslova života, one bi sigurno bile poželjne, bar u nekim formama kao što je socio-psihološki smisao, posebno za razvoj djece i položaj i potrebe starih, ali pošto one nastaju pod pritiskom negativnih, nametnutih i nepovoljnih posljedica društvenih kriza najčešće imaju veoma loše uticaje. U svakom slučaju, stariji roditelji se javljaju kao važan oslonac i nosilac socijalne sigurnosti mlade porodice a isto tako i kao ublaživači socijalnih problema i neizvjesnosti u pogledu socijalnog statusa i egzistencije mladih i njihovih porodica. Oni su neki vid “omekšivača” socijalnih tenzija i nesigurnosti mnogih mladih i njihovih porodica.Krize uopšte, pogotovo krize etike i morala svojim dejstvom utiču i na porast jednoroditeljskih porodica, najčešće samohranih majki od kojih neke završe i u sigurnim kućama. Istraživanja pokazuju da ove strukturalno nepotpune porodice imaju specifične probleme u ostvarivanju svojih društvenih funkcija, sigurnosti i stabilnosti porodice. Ovo naročito važi za porodice samohranih majki sa djecom čija društvena, profesionalna i druga svojstva su, po pravilu, nepovoljniji u poređenju sa standardnom porodicom. U velikom broju slučajeva realni problemi i potrebe ovih porodica prevazilaze njihove snage i mogućnosti i morali bi biti među prioritetima i posebnim ciljevima društvene brige o porodici.Najnovija istraživanja u razvijenim zapadnim zemljama pokazuju da je prosječna starost za stupanje u brak pomjerena na oko 29 godina kada su u pitanju žene i između 30 i 32 godine za muškarce. Ovakva aktuelnost, vezana za stupanje u brak i zasnivanje porodice, ne utiče jedino na promjenu porodičnih ciklusa (zasnivanje braka, rađanje djece, podizanje i razvoj djece, osamostaljivanje djece, starenje porodice itd.) već utiče značajno i na funkcije, stil života i druge karaktersitike kao i kretanje i dinamiku porodice. Društvene krize i izazovi sa njima vode promjenama uloga, procesa i

odnosa u okviru porodice. Ove promjene su češće nepovoljne nego pozitivne. Riječ je o konzerviranju i čak povratku na neke tradicionalne podjele uloga, posebno među ženama i muškarcima, i o širenju zavisnosti djece i mladih od njihovih roditelja, što predstavlja istovremeni teret za jedne i druge, jer očigledno je da obje generacije nose teret. Veća zavisnost i specifični problemi pogađaju takođe i starije članove porodice. Društvena, politička, ekonomska, finansijska kriza, problemi oko pronalaska posla, otežani uslovi za profesionalnu adaptaciju i slični problemi dodatno teško i loše pogađaju žene, jer one ne samo da dovode do usporavanja već utiču u suprotnom pravcu promjene statusa, uloga i položaja žena u porodici. Žene su vremenom preuzele veći deo posebnih porodičnih problema, nedaća i teškoća, naročito u vrijeme kriza. Mnoge porodice tj. žene u njima preduzimaju dodatne aktivnosti sa ciljem obezbjeđivanja sigurnih prihoda (porodična manufaktura, dopunski rad u drugim porodicama, pružanje manjih dodatnih usluga, preprodaja robe i raznih artikala i slično), preuzimaju mnoge uloge u domaćinstvu, jer su danas usluge i dobra tako poskupjeli i teško se mogu priuštiti pa je jedino domaćinstvo sa visokim prihodima u mogućnosti da sebi obezbjedi-pričini to zadovoljstvo. Žene preuzimaju i odgovornosti i obaveze oko djece, jer su očevi duže i češće van kuće u potrazi za radom i zaradom. U brojnim praistorijskim kulturama, uloga žena bila je u obradi zemlje i pripitomljavanju životinja, dok bi muškarci lovili divljač. S nastankom patrijarhalnog društva, primarni zadatak žena bio je odgajanje djece, a muškarac je bio zadužen za izdržavanje porodice. U patrijarhalnom društvu, porodica u kojoj žena nije radila bio je primjer dobrostojeće porodice. Žena je radila samo ako je to bilo neophodno za preživljavanje porodice što je danas slučaj u mnogim porodicama. Imajući ovo u vidu teško se mogu očekivati značajnije promjene u bio-reproduktivnoj funkciji porodice i u procesima porasta broja stanovništva u uslovima teškog i lošeg društvenog statusa i materijalne nesigurnosti, naročito mladih porodica, koje su nosioci rađanja i reprodukcije stanovništva i glavno oružje u borbi protiv bijele kuge. Ekonomske i političke krize utiču i na "oživljavanje" nekih porodičnih funkcija, koje su vremenom u mnogim slučajevima napustile okvire porodice, kao što je to u slučaju sa dobrim dijelom ekonomske, prije svega, proizvođačke funkcije. Vidljivo je buđenje raznih ekonomskih ili paraekonomskih činioca unutar porodice koje, pod pritiskom ekonomskih kriza i društvenih protivriječnosti, služe očuvanju ili obezbjeđivanju životnog standarda. Uz okretanje poljoprivrednim poslovima i porodičnoj manufakturi sa učešćem većine članova porodice, ovdje se mogu dodati različiti "poslovi" u okviru "sive" ekonomije, koji imaju slične ciljeve. Mnoge porodice u društvima u tranziciji, naročito one mlade, svakodnevno se bore za opstanak, nastojeći da se prilagode uslovima koje pred njih postavljaju ekonomske i društvene promjene poslije perioda koje je uslijedilo kroz društvenu tranziciju. Mala porodična primanja, nerijetko podstanarstvo ili dijeljenje stana ili kuće s roditeljima, te teško pronalaženje posla,

samo su neki od mnogobrojnih problema s kojima su suočeni. To su svakako česti razlozi zbog čega se sve manje mladi ljudi odlučuju da uđu u brak i zasnuju svoju porodicu. U ovakvim uslovima sigurno je da porodica i njene vrijednosti proživljavaju ozbiljnu krizu. Na savremenu porodicu znatno utiče i nasilje, kriminal, otuđenost, duh podneblja, te ubrzana globalna transformacija svijeta. U takvim uslovima života najviše ispaštaju djeca, kojima porodica treba da bude sigurnosni okvir za zdravo odrastanje i razvoj ličnosti. S obzirom na to da roditelji mnogo vremena moraju posvetiti obezbjeđivanju novca za život, naravno da imaju manje vremena da se bave odgojem djece. Od porodice se može očekivati da bude pouzdan oslonac svojim članovima i temelj “zdravog” društva samo u mjeri, koliko se porodica može osloniti na podršku društva. Logično je da porodica u društvima u tranziciji koja su siromašna ne može očekivati veliku podršku institucija. Shodno tome, neophodna je podrška porodicama i pojedincima iz društvenih institucija (iz oblasti obrazovanja, porodične i socijalne zaštite) u jačanju kompetencija za izvršavanje funkcija u vezi sa primarnom socijalizacijom, jačanjem vlastitih kapaciteta za prevazilaženje porodično bračnih kriza kao i potrebom za razvijanjem svijesti o značaju blagovremene, individualizovane, svrsishodne i sinhronizovane društvene podrške porodici u pripremanju djece za lakša snalaženja u uslovima stalnih i burnih promjena i uspješnije prevazilaženje pomenutih kriza. Ratna dešavanja i dekadencija krajem prošlog vijeka na prostorima društava u tranziciji najviše su uticala na porodicu. Mnoge porodice su doživjele sudbinu tragedije tj. traumu rata ili više vidova stradanja kao o što su progoni, ubistva, ranjavanja, zlostavljanja, zatvaranja, uništavanje ili otimanje imovine, razvodi, otkazi, silovanja, rušenje objekata, izbjeglištvo i svega onoga što nije civilizovano itd. Traume rata, stradanja i razaranja porodica nose trajne posljedice ne samo onih što su doživjeli ratne nedaće i strahote nego i njihovi potomci. To se najintenzivnije obrušilo na pojedinca i njegovu najužu zajednicu, odnosno porodicu. Stari sistem vrijednosti etike i morala je propao kao i politički, ekonomski, pravni, ideološki i svaki drugi, a novi nije uspostavljen. Novi vrijednosni sistem još nije izgrađen i uspostavljen, ali postoje mnogi oblici, obrasci i stilovi ponašanja mladih, te forme novih vrijednosnih orijentacija mladih pa i srednje generacije koji se brzo prilagođavaju i adaptiraju novonastalim okolnostima koje su temeljno drugačije, pa čak i suprotne ranijim vrijednostima. Sve se manifestuju i na porodicu tako da je ovo veliki problem društava u tranziciji, a naročito malih zajednica, država. Mnogobrojni procesi događaju se sa porodicom i u porodici. Neki od njih imaju veoma negativne posljedice po odnose, strukturu, funkcije i način i stil života mnogih porodica. Porodica je opterećena brojnim negativnim pojavama koje su karakteristične za savremeni svijet, kao što su nasilje, alkohol, kriminal, otuđenost, siromaštvo, etnički, kulturni, vjerski, i rasni sukobi i ratovi, ubrzana ekonomska transformacija i globalizacija savremenog svijeta. Kao i brak, tako je i savremena porodica prošla

kroz određene promjene. Klasična porodica je sve više ugrožena, ubrzano se transformiše i potiskuje. Od porodice koja je predstavljala oslonac, nukleus društvene strukture i društvenih odnosa, danas dolazimo do sve manje zastupljenosti, jer se porodica otežano adaptira novonastalim promjenama. Zahvaljujući navedenim i ostalim uzrocima, mnoge porodice imaju realan problem da rađaju, podižu i vaspitavaju djecu. Očigledno je da su neophodne mnoge promjene i nova politika društva prema porodici ukoliko postoji stvarni društveni interes i motivi za bolju budućnost porodice i mladih generacija.